

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bessâm eş-Şenterîni, *ez-Zâhire fi mehâsini ehli'l-Cezire* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1399/1979, VI, 705-756; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmilê*, Madrid 1887, II, 609; İbn Sâid el-Mağribî, *el-Muğrib*, II, 406-407; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 229; M. Abdullah İnân, *Düvelü't-tavâ'if*, Kahire 1380/1960, s. 204-208, 455-459; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, IV, 683-689; Abdüsselâm Muhammed Hârûn, *Nevâdirü'l-mahtûât*, Kahire 1953, III, 256-291; David Wasserstein, *The Rise and Fall of the Party-Kings*, Princeton 1985, s. 170-172; H. Monés, "İbn Gharsiyê", *El²* (İng.), III, 773; Mustafa Kılıçlı, *Arap Edebiyatında Şu'ûbiyye*, Erzurum 1986, s. 315-330; "İbn Garsiyê", *DMB*, IV, 360-361.

MUSTAFA ÖZ

İBN GAYLÂN

(ابن غيلان)

Ebû Tâlib Muhammed
b. Muhammed b. İbrâhîm b. Gaylân
el-Bezzâz el-Hemdânî
(ö. 440/1049)

el-Ğaylâniyyât olarak tanınan
hadis cüzlerinin râvisi.

Bizzat kendisi, dedesi İbrâhîm b. Gaylân'ın kayıtlarına göre Muharrem 347'de (Mart-Nisan 958) doğduğunu belirtmiştir. Ağabeyi Ebü'l-Kâsım Gaylân, Hatîb el-Bağdâdî'nin hocalarından güvenilir bir muhaddisti. İbn Gaylân, başta Ebû Bekir eş-Şâfiî olmak üzere Nişâburlu muhaddis İbrâhîm b. Muhammed el-Müzekkî, Basralı hadis râvisi Ebü'l-Hasan Ali b. Kâsım en-Neccâd gibi âlimlerden hadis rivayet etti. Kendisinden de Hatîb el-Bağdâdî, Ebü'l-Fazl İbn Hayrûn, kıraat âlimi İbn Sivâr el-Bağdâdî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed el-Beredânî, Ca'fer b. Ahmed es-Serrâc hadis öğrendi. Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiğine göre sadûk bir râvi olan İbn Gaylân 6 Şevval 440 (14 Mart 1049) tarihinde Bağdat'ta vefat etti ve Derbübâbde'deki evine defnedildi.

Zehebî, İbn Gaylân'ın hocası Ebû Bekir eş-Şâfiî'den 352-354 (963-965) yılları arasında rivayet ettiği 10.000 hadisin on bir cüz tuttuğunu yazmıştır. Ebû Bekir eş-Şâfiî'nin rivayetleri *el-Fevâ'id* adıyla bilinmekle beraber İbn Gaylân onun en genç öğrencisi olduğu ve uzun bir hayat sürmesi sebebiyle bu hadisleri Ebû Bekir eş-Şâfiî'den en son kendisi rivayet ettiği için eser *el-Ğaylâniyyât* diye tanınmıştır. *Fevâ'idü'l-Bezzâz* (Ziriklî, VII, 21) ve *el-Fevâ'idü'l-muntehabetü'l-avâli' anî's-şü-yûhi'l-meşhûre bi'l-Ğaylâniyyât* diye anılan eseri Dârekutnî (ö. 385/995) tahrîc etmiş (bu çalışmanın beş cüzü Dârü'l-kü-

tübî'l-Mısıryye'de bulunmaktadır, bk. Fuâd Seyyid, II, 197), ayrıca eserde bulunan ve Ebû Bekir eş-Şâfiî'den itibaren dört râvi ile Hz. Peygamber'e ulaşılan (rubâî) rivayetleri de *el-Ehâdîsü'r-rubâ'iyyât* adıyla bir araya getirmiştir (Dârü'l-kütübî'z-Zâhiriyye, Mecmua, nr. 85/2). Muhammed Murtaşâ ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), eserin Dârekutnî tarafından yapılan tahrîcinin on bir cüzden meydana gelen bir cilt içinde özel kütüphanesinde bulunduğunu ve kendisinin onu âli senedlerle rivayet ettiğini söylemektedir (*Tâcü'l-'arûs*, VIII, 54). *el-Ğaylâniyyât*'ın muhtelif kısımları British Museum'da (Suppl., 135, Or. 3059, 136), Tübingen Üniversitesi Kütüphanesi'nde (nr. 96), Mekke'de Mektebetü'l-Harem'de (Hadis, nr. 579) ve Kahire'de (Sezgin, I, 191) bulunmaktadır. Heysemî'nin eser üzerinde *Tertîbü ehâdîsi'l-Ğaylâniyyât* adıyla bir çalışma yaptığı kaydedilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-'arûs, VIII, 54; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, III, 234-235; XII, 333-334; Sem'ânî, *el-Ensâb*, IX, 204-205; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, VIII, 139-140; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IX, 552; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ²*, XVII, 598-600; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 421-440*, s. 492-494; a.mlf., *el-İber*, II, 277; a.mlf., *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1405/1985, s. 227; İbnü'l-Verdî, *Tetîmmetü'l-Muhtaşarfî aḥbârî'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, I, 530; Safedî, *el-Vâfi*, I, 119; İbn Kesir, *el-Bidâye*, XII, 58-59; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, III, 265; İbnü'l-Gazzî, *Divânü'l-İslâm* (nşr. Seyyid Kisrevî Hasanî), Beyrut 1411/1990, III, 399; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 21-22; Fuâd Seyyid, *Fihristü'l-mahtûât*, Kahire 1382/1962, II, 197; Sezgin, *GAS*, I, 191, 232.

M. YAŞAR KANDEMİR

İBN GÂZİ

(ابن غازي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed
b. Gâzi el-Osmânî el-Miknâsî
(ö. 919/1513)

Kıraat, hadis ve fıkıh âlimi.

841'de (1437) Fas'ın doğusundaki Miknâs'ta (Miknâsetüzzeytûn) doğdu. Benî Osman diye tanınan bir sülâleden olup büyük cedlerinden Gâzi'ye nisbetle İbn Gâzi lakabıyla meşhur oldu. İlk öğrenimini Miknâs'ta yaptı. Ebû Zeyd Abdurrahman el-Kâvânî, Ebü'l-Hasan Ali b. Menûn eş-Şerîf el-Miknâsî ve Ebû Abdullah Muhammed b. Kâsım el-Kürî'den Arap dili, dinî ilimler, siyer, tarih, edebiyat ve matematik okudu (*Fihrisü İbn Gâzi*, s. 70, 83, 85).

858 (1454) yılında tahsilini ilerletmek için Fas şehrine giden İbn Gâzi, orada uzun yıllar Karaviyyîn Camii ve Misbâhiyye medreselerinde tahsil gördü. Devrin meşhur kıraat âlimi ve muhaddisi, "Sagîr" lakabıyla tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. Hüseyin el-Evrebî en-Nicî'nin derslerine devam etti. İlmî ve ahlâkî üstünlükleri dolayısıyla çok sevdiği ve *Fihris*'inde kendisinden övgüyle bahsettiği bu hocasından özel dersler alarak kıraat, Arap dili ve edebiyatı, tefsir, hadis, fıkıh, siyer, ahlâk ve tasavvufa dair birçok kitabı okudu; icâzetler aldı. Ebû Amr ed-Dânî, Şâtîbî, İbn Berrî, Ebû Ca'fer İbnü'l-Bâziş, Muhammed b. Muhammed el-Harrâz ve Ebü'l-Abbas el-Mehdevî'nin kıraat-i seb'aya dair kitaplarındaki muhtevaya uygun olarak Kur'an-ı Kerim'i üç defa hatmetti. Fas'ta ayrıca Misbâhiyye Medresesi müderrisi Ebü'l-Abbas Ahmed b. Ömer el-Müzceldî, Karaviyyîn Camii Medresesi müderrisi Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebû Ahmed el-Karmûnî, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Muhammed et-Tancî ve Serrâc en-Nefzî gibi hocalardan istifade eden İbn Gâzi, *Fihris*'inde isimlerini zikrettiği on sekiz hocası dışında birçok âlimden fıkıh, edebiyat, matematik, ferâiz, aruz, mantık, tasavvuf ve tıp ilimleri okuduğunu belirtir (*a.g.e.*, s. 169-170).

İbn Gâzi daha sonra Miknâs'a dönerek Miknâs Camii'nin hatipliğini üstlendi ve burada ders vermeye başladı. Kendisinden kıraat, edebiyat, fıkıh, tefsir, hadis, siyer, megâzi ve matematik alanlarında çok sayıda öğrenci ve ayrıca halk faydalandı. İlmî şahsiyeti, güzel konuşması ve nasihatleriyle insanlar üzerinde etkili oldu. Miknâs'taki ilim adamlarıyla yakından ilgilenen ve onların dostluğunu kazanan İbn Gâzi, perşembe günleri ders yapmayı öğrencilerinden bazılarını geçen bir hafta içinde şehirde olup bitenleri tesbit etmekle görevlendirerek toplanan bilgileri değerlendirmeyi âdet haline getirmişti (Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, II, 124). Bu uygulamasıyla aynı zamanda bir cemiyet adamı olduğunu ortaya koymuştur. İbn Gâzi, 880 (1475) yılında Miknâs'a uğrayan Kudüslü âlim Ebû Muhammed Abdülkâdir b. Abdülvehhâb el-Bekrî ile karşılıklı ilim alışverişinde bulunarak ondan Irak, Hicaz, Şam ve Mısırlı âlimlerin bazı eserlerine dair umumi icâzetnâme aldı; kendisi de Ebû Muhammed'e *Münyetü'l-hüssâb* adlı eserinden bir nüsha ve buna dair icâzetnâme verdi (*Fihrisü İbn Gâzi*, s. 123).

Fas ve çevresini 876 (1471) yılında ele geçiren Vattâsiler'in Miknâs valisi Muhammed Hulv, muhtemelen İbn Gâzî'nin çalışmalarından rahatsızlık duyduğu için Fas Sultanı Muhammed el-Vattâsî'ye tesir ederek onu Fas'ta ikamete zorlamasını sağladı. Bunun üzerine İbn Gâzî 891'de (1486) tekrar Fas'a göç etti ve orada yerleşti. Sultan onu önce Yeni Fas Mescidi'nde hatip, ardından Karaviyyîn Camii'nde imam-hatip ve müderris olarak görevlendirdi. Daha sonra kendisine verilen "şeyhül-cemâa" unvanı ile ilim meclisi başkanlığını hayatının sonuna kadar yürüttü. Karaviyyîn Camii ve Medresesi'nde verdiği dersler çok sayıda ilim adamı, öğrenci ve halk tarafından takip edildi. Bunun yanında evinde verdiği özel dersler sayesinde yetişmiş birer âlim olan oğulları Ebû'l-Abbas Ahmed ve Muhammed ile Muhammed Şakrûn b. Ebû Cum'a el-Mağrâvî, Ahmed ed-Dükûn b. Muhammed es-Sanhâcî, Hasan el-Vezzân, Ebû Ali Hasan b. Osman et-Tâmilî, Kadî Abdülvâhid b. Ahmed el-Veşşerîsî ve yirmi yedi yıl yanından hiç ayrılmadan derslerinde kalfalığını yapan Ebû'l-Abbas Ali b. Mûsâ el-Matgarî onun çok sayıdaki talebesinden bazılarıdır. Tilimsân âlimlerinden bir kısmının isteği üzerine 896 (1491) yılında telif ettiği *Fihrisi*'ni gören Tilimsânî âlim İbn Merzûk el-Keffî, İbn Gâzî'ye ve oğlu Muhammed'e umumi bir icâzetnâme gönderdi (a.g.e., s. 174 vd.). Bu sebeple İbn Gâzî 905'te (1499) onun biyografisini de *Fihrisi*'ne almıştır (a.g.e., s. 173-192). İbn Gâzî her yıl ramazan ayında *Şahîh-i Buḥârî* okutmaya âdet haline getirmiş, bu uygulama Karaviyyîn Camii'nde onun ölümünden sonra da devam etmiştir (Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, s. 291; Ahmed Bâbâ et-Tinbuktî, s. 582).

Endülü's'teki müslümanların katliama uğraması karşısında ıstırap duyan ve defalarca askerî seferlerde yer alan İbn Gâzî, son olarak Asilâ'nın hıristiyanlardan geri alınması için hazırlanan orduya katılmak üzere yola çıktıysa da hastalanınca Fas'a geri döndü ve birkaç gün sonra 9 Cemâziyelevvel 919'da (13 Temmuz 1513) vefat etti.

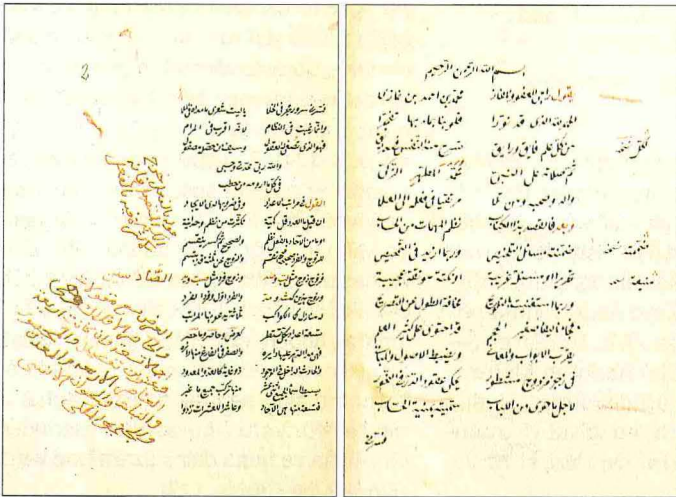
Eserleri. A) Kıraat. 1. İnşâdü's-şerîd min ḡavâllî'l-kaşîd. Kâsım b. Firruh eş-Şâtîbî'nin kırâat-i seb'aya dair *Hırzû'l-emânî* adlı kasidesi üzerine yazılmış bir şerhtir. Rabat el-Hizânetü'l-âimme'de (nr. 566, 567), Escorial (nr. 1370, 1388/2) ve Amasya Beyazıt İl Halk (nr. 103) kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır. **2. Tafşîlü 'ikdi'd-düerer.** Meşhur yedi imamdan Nâfi' b. Abdurrahman'ın kıraat tarikleri hakkında yazılmış manzum bir eserdir (Bibliothèque Nationale, nr. 1057).

B) Hadis. 1. İrşâdü'l-lebîb ilâ maḡâşîdî hadîşî'l-ḡabîb. Bedreddin ez-Zerkeşî'nin *et-Tenkih li-elfâzî'l-Câmî'i's-şahîh* adlı eserinin eksiklerinin tamamlanması ve *Şahîh-i Buḥârî*'nin daha iyi anlaşılması için telif edilmiş olup Abdullah Muhammed et-Temsemânî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Muhammediyye 1409/1989). **2. et-Te'allül bi-rüsûmî'l-isnâd ba'de'n-tikâli ehli'l-menziel ve'n-nâd** (*Fihrisü İbn Gâzî*). Eseri Muhammed ez-Zâhî yayımlamıştır (Dârülbeyzâ 1399/1979). **3. Manzûme fi'l-bida'.** Bir nüshası Cezayir'de Mektebetü'l-câmîi'l-a'zam'daki bir mecmua içinde bulunmaktadır (nr. 77, vr. 249-261).

C) Fıkıh. 1. Şifâ'u'l-ḡalîl fi ḡalli muḡfeli Ḥalîl. Halîl b. İshak el-Cündî'nin Mâlikî fıkıhına dair *el-Muḡtaşar*'ının şerhidir. Eserin çeşitli kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmakta olup

(meselâ bk. Rabat, el-Hizânetü'l-âimme, nr. 170, 171, 172, 1512; Tunus, el-Mektebetü'l-vataniyye, nr. 19279, 19424) Paris'te Institut National des Langues et Civilisations Orientales'in kütüphanesinde mevcut (nr. 299) 900 (1494) yılında istinsah edilmiş nüsha en eskisidir. **2. Tekmilü't-takḡîd ve ḡallü't-ta'kid** (*İthâfû zevî'z-zekâ' ve'l-ma'rife bi-tekmîli takḡîdi Ebi'l-Ḥasan ve taḡlîli Ta'kîdi İbn 'Arafe*). Mâlikî fıkıhının temel kitabı *el-Müdevvene*'nin şârihlerinden Ebû'l-Hasan ez-Zervâlî ile İbn Arafê'nin eserlerinde anlaşılması güç yerleri açıklayan ve bunları tamamlayan eserin çeşitli nüshaları mevcuttur (meselâ bk. el-Hizânetü'l-Karaviyyîn, nr. 340, 1126). **3. Taḡrîrû'l-maḡâle fi neẓâ'iri'r-Risâle.** Mâlikî fıkıhına dair temel metinlerden biri olan İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin *er-Risâle*'sindeki görüşlerle paralellik arzeden bazı meselelerin nazmen ifade edildiği eser (*İrşâdü'l-lebîb*, neşredenin girişi, s. 38), daha sonra müellif tarafından *Şerḡu Nazmi neẓâ'iri'r-Risâle* adıyla şerhedilmiş olup bu şerhin bir nüshası Cezayir'de Mektebetü'l-Câmîi'l-a'zam'da kayıtlıdır (nr. 77/2). *Taḡrîrû'l-maḡâle* ayrıca Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman el-Hattâb tarafından 943 (1537) yılında şerhedilmiştir (a.g.e., a.y.; *Fihrisü İbn Gâzî*, neşredenin girişi, s. 14, 16). **4. el-Külliyâtü'l-fıkhiyye** (*Külliyât fi'l-fikh*). İbn Gâzî'nin fıkıh konusundaki araştırmalarını ve fetvalarını 893 (1488) yılında bir araya getirerek oluşturduğu eserin Rabat el-Hizânetü'l-âimme'de birçok yazma nüshası bulunmaktadır. Eser Fas'ta taşbaskı olarak yayımlanmıştır. **5. el-Câmî'u'l-müstevfi li-cedâvili'l-Ḥavfi.** Kâdî Ebû'l-Kâsım el-Havfî'nin *Kitâbü'l-Ferâ'iz* adlı eserinin zeyli olan kitabın bir nüshası Rabat el-Hizânetü'l-âimme'de bulunmaktadır (nr. 10136). **6. Ebyât fi'z-zekât** (*Urcûze fi şifati'z-zebâ'ih*). Hayvan kesimi usulü konusunda tıbbî ve fikhî bilgiler ihtiva eden manzume, Ebû Süleyman Dâvûd b. Ahmed el-Ugaylî tarafından *er-Ravzû'l-fâ'ih fi beyâni şifati'z-zebâ'ih* adıyla şerhedilmiştir. Bu şerhin bir nüshası Rabat el-Hizânetü'l-âimme'de kayıtlıdır (nr. 1472).

D) Nahiv-Aruz. 1. İmtâ'u zevî'l-istiḡkâḡ bi-ba'zi murâdî'l-Murâdî ve Zevâ'idi Ebi' İshâḡ. İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyyesi* üzerine İbn Ümmü Kâsım el-Murâdî ile İbrâhîm b. Mûsâ eş-Şâtîbî'nin yazdıkları şerhlerin birleştirilmesi ve bazı ilâveler yapılıması meydana getirilen eserin bir nüshası Trtvân el-Hizânetü'l-

İbn Gâzî'nin *Münyetü'l-ḡussâb* adlı eserinin ilk iki sayfası (Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 2765/1)

âmme'dedir (nr. 544). 2. *İmdâdü ebhûri'l-Kaşîd bi-baħri ehli't-tevlîd*. Ziyâeddin el-Hazrecî el-Endelüsî'nin aruza dair *el-Kaşîdetü'r-râmîze* adlı eserinin zeyli olup bir nüshası Rabat el-Hizânetü'l-âmme'deki (nr. 292) bir mecmua içinde yer almaktadır.

E) **Tarih-Coğrafya.** *er-Ravzû'l-hetûn fi aħbârî Miknâseti'z-zeytûn*. Miknâs'ın tarihi, coğrafyası ve burada yetişmiş meşhur âlimlerin biyografileri hakkında bilgi veren ve defalarca basılmış olan eserin son neşri Rabat'ta yapılmıştır (1384/1964).

F) **Matematik.** 1. *Münyetü'l-hüssâb*. Merakeşli matematikçi İbnü'l-Bennâ'nın *Telhîşu a'mâli'l-hisâb*'ının bazı ilâvelerle nazma çekilmiş şekli olup 250 beyittir. Çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (Lâleli, nr. 2765/1, vr. 1-15). 2. *Buğyetü't-tullâb fi şerhi Münyeti'l-hüssâb*. 24 Ramazan 895'te (11 Ağustos 1490) tamamlanmıştır. İlk defa 1317'de (1899) taşbaskı olarak yayımlanan esere bazı hâşiyeler de yazılmıştır (*Buğyetü't-tullâb*, neşredenin ön-sözü, s. yb). Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Lâleli, nr. 2752, 2765/3) iki nüshası bulunan eserin ilmi neşri Muhammed Süveysî tarafından yapılmıştır (Halep 1403/1983) (İbn Gâzî'nin eserlerinin bir listesi ve yazma nüshaları için bk. *Fihrisü İbn Gâzî*, neşredenin girişi, s. 11-16; *İrşâdü'l-lebib*, neşredenin girişi, s. 35-40).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Gâzî, *Fihrisü İbn Gâzî: et-Te'allül bi-rûsûmi'l-İsnâd ba'de'ntikâli ehli'l-menzil ve'n-nâd* (nşr. Muhammed ez-Zâhî), Dârülbeyzâ 1399/1979, neşredenin girişi, s. 7-24; a.m.f., *Buğyetü't-tullâb fi şerhi Münyeti'l-hüssâb* (nşr. Muhammed Süveysî), Halep 1403/1983, neşredenin girişi, s. h-kb; a.m.f., *İrşâdü'l-lebib ilâ ma-kâsîdî hadîşî'l-hâbib* (nşr. Abdullâh M. et-Temsemânî), Muhammediyye 1409/1989, neşredenin girişi, s. 11-40; İbn Asker el-Mağribî, *Devhâtü'n-nâşir* (nşr. Muhammed Haccî), Rabat 1397/1977, s. 45-47; İbnü'l-Kâdî, *Dürretü'l-hicâl*, II, 147; a.m.f., *Cezvetü'l-iktibâs*, Rabat 1973, I, 66; Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî, *Neylû'l-lbtihâc*, Trablus 1398/1989, s. 581-583; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 226; İbn Zeydân, *İthâfû a'lâmi'n-nâs*, Rabat 1350/1932, IV, 2-11; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, I, 276; Brockelmann, *GAL*, II, 311; *Suppl.*, II, 337; *İzâhu'l-meknûn*, I, 17-18; Zirikî, *el-A'lâm*, VI, 232; Kehlâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, IX, 16; Abdullâh Kennûn, *en-Nübûgu'l-Mağribî fi'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut 1395/1975, I, 218-219; a.m.f., *İbn Gâzî (Mevsû'atü meşâhîri ricâli'l-Mağrib içinde)*, Beyrut, ts.; Abdülhay el-Kettânî, *Fihrisü'l-fehâris*, I, 288-291; a.m.f., *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), II, 124; Saïd A'râb, *el-Kurrâp ve'l-kirâ'ât bi'l-Mağrib*, Beyrut 1410/1990, s. 69-84; J. F. P. Hopkins, "İbn Ghâzî", *EL²* (İng.), III, 773; Ebü'l-Hasan Diyânet, "İbn Gâzî", *DMBİ*, IV, 352.

MEHMET ALİ SARI

İBN GİZÂHUM

(ابن غداهم)

Ali b. Muhammed
(ö. 1284/1867)

Tunus'ta

mahallî idareye karşı başlatılan
halk isyanının lideri.

1815 yılına doğru dünyaya geldi. Batı kaynaklarında Ali ben Gedâhem olarak geçer. Babası Tehâle kazasında Mâcîr kabilesinin bedevî kadısı ve tabibi idi. İbn Gizâhum Câmî-i Kebîr'de öğrenim gördü ve kabilesinin kâidi (vali) el-Arabî (Larbi) Bakkûş'un kâtipliğini yaptı. Bir süre kadılıkta bulunduysa da daha sonra istifa etti. Tunus'ta 1857-1864 yılları arasında gerçekleştirilen bir dizi başarısız idarî, askerî, adlî ve malî reforma karşı çıkan, XIX. yüzyıl Tunus tarihinin en büyük halk ve bedevî ayaklanması sırasında önemli rol oynadı. Hazinedar Mustafa Paşa'nın ekonomik sıkıntıya çare olarak şahıs vergisi "mecba"yı iki katına çıkarma kararı üzerine patlak veren isyanın elebaşısı oldu. Ticânîyye tarikatına yakınlığı ve halka vadeleri sayesinde kabileler tarafından be-nimsendi. Onun liderliğinde Mart 1864'te kuzey bölgelerde başlayan isyan kısa sürede bütün ülkeye yayıldı. İsyancılar taşra yönetiminden, ağır vergilerden, mahkemelerden, suistimal ve rüşvetten şikâyet ediyorlardı. Fransa konsolosu Beauval'in de desteklediği âsilere karşı zor durumda kalan Tunus hükûmeti zaman kazanmak için önce bir kısım istekleri yerine getirdi; umumi af ilân edildi, yeni mahkemeler, bazı kanunlar ve anayasa kaldırılıp vergiler azaltıldı. Fakat bir süre sonra hazırlıklarını tamamlayan hükûmet kuvvetleri Şâban 1281'de (Ocak 1865) âsileri bozguna uğrattı. İbn Gizâhum Ceza-yir'e kaçtı. Şâban 1282'ye (Ocak 1866) kadar orada kaldıktan sonra teminat alıp Tunus'a döndüyse de tutuklanarak hapsedildi ve hapiste öldü (12 Cemâziyelâhir 1284/10 Ekim 1867).

İbn Gizâhum'un liderliğini yaptığı bu isyan, aynı zamanda Tunus'la ilgilenen devletlerin müdahalesine zemin hazırladığı gibi Osmanlı Devleti'nin Tunus'un idaresindeki rolünü de açıklığa kavuşturmuştu. Nitekim isyanın başlangıcından itibaren gelişmeleri dikkatle takip eden Fransa, İngiltere, İtalya ve Osmanlı Devleti donanmalarını Tunus'a göndererek müda-

hale etmişlerdi. Fransa, Tunus'ta hüküm süren Hüseyinî ailesinin otoritesinin devrileceğini ümit ediyor ve pay kapmak istiyordu. İtalya, Tunus'ta en fazla tebaası olan ticarî menfaatleri yüksek bir devletti. İngiltere Tunus'taki statünün değişmesini, Fransa veya İtalya'nın hâkim olmasını istemiyordu. Osmanlı Devleti ise Tunus bir eyaleti olduğu için isyanın bastırılmasına aktif olarak yardım ediyor, Tunus ile olan bağları güçlendirmeye çalışıyordu. Bu sebeple isyanın patlak vermesi üzerine tecrübeli bürokrat olan Ali Haydar Efendi'yi düzeni yeniden kurmak için fevkalâde komiser olarak donanma ile birlikte Tunus'a gönderdi. 5 Zilhicce 1280'de (11 Mayıs 1864) Tunus'a varan Haydar Efendi, Hazinedar Mustafa Paşa'nın ve İngiltere konsolosu Wood'un desteğini de kazanıp ihtiyatlı bir siyaset sonucu Osmanlı padişahı ile Tunus valisi arasındaki ilişkilerin yeniden gözden geçirilmesini sağlamış, Fransa ve İtalya'nın Tunus işlerine karışmasına fırsat vermemişti. Nitekim isyan bastırıldıktan sonra dört devletin donanmaları 22 Rebîülâhir 1281'de (23 Eylül 1864) Tunus'tan ayrılmış, Ali Haydar Efendi de aynı gün İstanbul'a dönmüştü.

Bu şekilde Tunus halkı arasında Osmanlı sultanının itibarı çok artmış, Tunuslu Hayreddin Paşa, Receb 1281'de (Aralık 1864) İstanbul'a gönderilerek Bâbü'lî'de yapılan görüşmeler sonucu Osmanlı-Tunus ilişkilerini düzenleyen "emr-i sâmi" hazırlanmıştı. Bunda Osmanlı sultanının Tunus üzerindeki hükûmranlık hakları, Tunus valisinin Osmanlı Devleti'ne karşı görevleri Tunus'un idarî muhtariyeti, Hüseyinî ailesinin veraset hukuku belirlenmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

Tunus İhtilâline Dair Makâlât, İÜ Ktp., TY, nr. 1074; İbn Ebü'd-Diyâf, *İthâfû ehli'z-zamân* (nşr. Ahmed Abdüsselâm), Tunus 1963, V, 112-133, 168-171; VI, 36 vd.; Lutfi, *Târih*, X, 108; P. Grandchamp, *Documents relatif à la révolution de 1864 en Tunisie*, Tunis 1935, I-II, tür.yer.; Béçir Slama, *L'insurrection de 1864 en Tunisie*, Tunis 1967; Abdurrahman Çaycı, "1864 Tunus İsyânında Osmanlı Komiserine Verilen Gizli Talimat", *VII. TTK Bildiriler* (1970), s. 45; Kh. Chater, *Insurrection et répression dans la Tunisie du XIXe siècle: la Mahalla de Zarrouk au Sahel* (1864), Tunis 1978; K. J. Perkins, *Tunisia*, Colorado 1986, s. 77-80; Abdeljelil Temimi, "Considérations nouvelles sur la révolution d'Ali ben Gadahem", *Revue de l'occident musulman et de la Méditerranée*, VII, Aix-en-Provence 1970, s. 171-185; P. Shinar, "İbn Ghizâhum", *EL² Suppl.* (İng.), s. 387.

ATILLA ÇETİN